

թիւնից, կազմում է Մխիթար Գօշի Դատաստանագրքի 2րդ եւ 3րդ մասի (Եկեղեցական կանոնք եւ Աշխարհական օրենք) յօդուածների բառացի թարգմանութիւնը: Մխիթայն սեղ սեղ նկատուելի են յանշան փոփոխութիւններ եւ յօդուածների խանգարում զաստորութիւններ:

Այստեղ անհրաժեշտ է շեշտել, որ Հայոց օրենքների մոծումը վրաց թագաւոր Ախթիսի օրենսգրքի մէջ դիպումական չպէտք է համարել: Հայերը, ապրելով վրացիների հետ կից, միեւնոյն քաղաքական կուռուրական պայմաններում, ինքնրապիքեան կասարում էին մի սեռակ միջնորդի դեր բխանդական քաղաքակրթութիւնը տարածելու իրենց հիւսիսային սահմաններում: Քրիստոնէութիւնը, տառերի գիւտը, ճարտարապետական արուեստը անցան վրաստան Հայաստանից: Բիւզանդական, այսինքն յունական օրենքները, որոնք բազմութիւն ձեւագրերով տարածւած էին Հայ դաստաստական հիմնարկութիւններում անշուշտ մուտք պիտի գործէին վրաստան դարձնելով Հայաստանից: Հայերը յետագայում զգուշացնելով իրենց քաղաքական ինքնորոշութիւնից, Վովկասեան սահմաններում միանգամայն ձուլուեցին իրենց կուռուրայով եւ իրենց քաղաքակրթութեան զարգացումով վրաստանի հետ: Այնպէս որ այնուհետեւ Հայկական ու վրական քաղաքակրթութիւնները այլեւս իրարից ոչնչով չէին տարբերուում: Ուստի զարմանալի չէ, որ Դատաստանական հիմնարկութիւններն էլ երկու այդ ազգութիւնների մէջ միաձեւ էին եւ համանիշ բնաւորութիւն էին կրում: Միւս կողմից էլ այն հանգամանքը, որ Հայերը ու վրացիները հարեւան էին արեւմտեան ու արեւելեան Վովկասի լեռնաբնակ այլացեղ ժողովրդներին, որոնք երբեմն նոյն իսկ հպատակւելն են եղել Հայ ու վրացի թագաւորներին, — հարց է առաջ բերում, թէ արդեօք այդ լեռնաբնակ ժողովրդների սովորութեան իրաւունքի եւ ազգութիւնի վրայ չեն ազդել Հայերի ու վրացիների իրաւաբանական հիմնարկութիւնները: Այդ առթիւ մի շարք հետաքրքիր խորհրդածութիւններ է անում յայտնի առաջինական իրաւագէտ Պրոֆ. Մաքսիմ Կովալսկին իր „Законъ и обычай на Кавказъ“ ուսումնասիրութեան մէջ եւ փաստերով փորձում է ապացուցանել, թէ Հայկական հին իրաւունքը ինչ ազդեցութիւն է թողել վերոյիշեալ լեռնականների իրաւական հիմնարկութիւնների վրայ: Այդ նպատակով յարգելի պրոֆեսսորը համե-

մատում է Մխիթար Գօշից վերցրած օրենսդրական կարգերը լեռնականների մէջ տիրող սովորութեան իրաւունքի նօթքերի հետ եւ յիրաւի գտնում է նրանց մէջ մեծ նմանութիւն, որը բաղդատուելով նա կարծում է, որ հայկական իրաւունքը, գլխաւորապէս Մխիթար Գօշի Օրենքները, բաւականի ազդեցութիւն են ունեցել նրանց իրաւաբանական հիմնարկութիւնների վրայ:

Ռուսաց կայսր Ալեքսանդր Ա-ի հրովարտակով 1801ի վրաստանի բնակիչներին արտօնուած էր իրենց քաղաքացիական գործադարութեան մէջ ղեկավարուել վրական սովորութեան իրաւունքով եւ Ախթիսի թագաւորի օրենսգրքով: Յետագայում Ախթիսի թագաւորի այդ օրենսգրքը ինչ ինչ փոփոխութիւններով 1835 թուին ներմուծուեց Ռուսաց Сводъ Законовъ, այն է X т. 1 ч. Св. зак. гражд. Այսպիսով ներկայ դեպքում էլ Մխիթար Գօշի Դատաստանագրքի յօդուածները սեղ գտան Ռուսաց օրենսդրութեան մէջ եւ Ռուսաստանի դրական իրաւունքի, Վովկասում գործադրուող օրենքների աղբիւրները դարձան:

(Հարւանդելով)

Դ. ՍԱՄՈՒԷԼՅԱՆ

Կ Ե Ն Ս Ո Վ Դ Ր Ա Վ Ա Ն

ՍՈՎԵՏԱԿԱՆ ԱՐԺԵՊ. ՍՈՒԱՖԵՆՆ

ՆՐԱ ԵՐԹՆԵՐՈՐԴ

Որ պատմ. Մարգի բլրոյն յարգանաց
Ընդհանր իւրց աշակերտաց
Եւ զանկարգ ըզգործ իւրց հայաւաց
Եւ պատմաւ նորոյն ըր պարտաւաց:

1. Եմուս դարձեալ Մարգի բլրոյն
Յըզմիււնիւյ յայնց ժամատուն,
Որք ոչ տանին ըստ արժանւոյն
Լուսաւորչեան պայծառ անուն:
2. Անդ նա ի բմէ ելանելով,
Զերթ ուղղափառ քարոզելով,
Ըզմուրք Լեւոն շահիծելով,
Ատիւր յոմանց բամբասելով:
3. Իսկ այլք յանձանց Հայոց տեղւոյն
Որք տենչացող էին ուղղոյն,
Ունկըն եղեալ բանի նորուն՝
Նա հանձնէ ի թիւր ուղղոյն:

1. М. Копалевский — Законъ и обычай на Кавказъ,
Т. I, гл. IV, стр. 159-166.

4 Եւս եւ Սահակ պետն ահագին
Որ առանջնորդ էր անդ Աղդին,
Առ նախանձու անէր որտին
Ատէր զեղբայր իւր ցանկալին :

5 Քանզի Սարգսի համբու պոյծառ ,
Գոյն հանձարեղ քաջարարառ ,
Չգեալ առ նա զԱղդին կաճառ :
Գոյանայր միշտ հեռից պատճառ :

6 Այլ նա յաշնան այնր տարւոյ
Չուեալ անտի լինէր ուղւոյ
Առ Պրորուստ Բիւթանիոյ,
Ուր ժամանէր ողջ ի կարծոյ :

7 Անդանօր իսկ աղգ մեր բարի
Ընդ գալն որոյ լեալ հրճուալի
Գուն գործելով սիրով որով
Յարգեալ պատուէր ըզնա կարի :

8 Անդր առաջնորդ էր յայնմ վայրի
Գեորգ բարուն Հաբանդեցի,
Որ Պատրիարք լեալ նախ Պոյսի
Ետայ յայն գահ փոխէր անտի :

9 Սոյն սա գոլով այր մարգասեր,
Քաղաքավար եւ հիւրասեր,
Առ ինքն առեալ զՍարգիս սիրէր,
Գործով բանիւ պատուով յարգէր :

10 Ջայս ինչ լուեալ ունկն ահագնի
Առանելոյր հեռին որտի,
Ընդգէմ Սարգսի իւր դասակցի
Եւ ըստ հոգւոյն հարազատի :

11 Ուստի գրրէր առ նախանձու
Պատրիարքին Տեառն Յակոբու ,
Թէ ի մօտոյ Սարգիս առնու
Ջաթոռդ ի քէն քեզ լեալ վըշտառու :

12 Ապա նախ քան ըզգալն նորին
Ի Բիւզանդիա յիւր հայրենին
Տուր աքսորել ըզնա լուին
Ջի բարեկամք իւր չիմացին :

13 Քանզի գեապանք Փրոանկ ազանց
Պատուէր ունին յիւրեանց մեծաց
Նստուցանել ի գահգ փառաց
Ըզոյն Սարգիս միտօղ ֆրանկաց :

14 Ջայս ինչ իրրու նա լուեալ էր
Ի մեր Սարգսէ մինչ արեալն էր ,
Եւ թէ վասն այսր Սարգիս առնէր
Ընդ Գեորգեայ խորհուրդ եւ սէր :

15 Ով նախանձու մեղաց մեծի
Որ ի նախնուն զաջ կայնին ,
Եւ արդ ըզգրիչ սոյն ահագնի
Եղբայրասպան կազմէ գործի :

16 Այլ վայ յաւեա յաշաղկոտին :
Որ սրտոյ հօր սատանային
Տոյ բոգեղի յինքնան ինքնին
Ու յիշելով գահ գեհնին :

17 Սակայն ողջոյն ահագնին բան
Էր բարուրանք նախանձ միայն :
Ջի Սարգիս բնաւ չէր գինեման
Չունէր թուղթ ինչ առ մի գեապան :

18 Նաեւ չէր նա նախանձաւոր
Այլոց փառաց ժառանգաւոր ,
Գործ Գեորգեայ սէր էր բոլոր
Եւ ոչ իւրհուրդ աղմկաւոր :

19 Բայց Սահակ զիւր թուղթ որտալի
Անփակ եղեալ էր ի բարձի ,
Եւ ինքն երբ չէր ի սենեկի
Կարգայր զայն սք սիրող Սարգսի :

20 Ջորոյ բանին ըզգորութիւն
Անձն այն գրրէր Սարգսի թագուն ,
Որ յընթեռնուն զայն գրութիւն
Ամբոխիւր յոյժ խոկմամբ անհուն :

21 Ի հաղորդելն զայն Գեորգեայ
Մխիթարիւր բանիւ նորայ ,
Ջի ունէր նա ի Բիւզանդիայ
Շատ բարեկամս յորդիս չայլայ :

22 Որոյ կամէր գրել նամակ
Լուսեղծով անդ սուրհանդակ ,
Ջի հակեցնին լինել գիմակ
Թէ ըզՅակոբ շահէր Սահակ :

23 Այլ Սարգիս մեր գեռ ոչ հաճէր ,
Ի վեր հանել զբանն որ յայտ չէր ,
Ուստի ըզԳեորգ յոյժ աղաչէր
Չառնել տակաւ զոր խորհեալն էր :

24 Քանզի կամէր նախ քան զգրդով
Ինքնին շոգալ անդրէն փութով ,
Յառնել անպարա դանձն իւր գործով
Ի՛ ահագնին բան քաջ սրտելով :

25 Յորս սակս հապճեպ յուղի անկալ
Ի Բիւզանդիա լինէր հասեալ ,
Ուր առ Յակոբ ապայ երթեալ
Փաբէր զՅոովա սիրով լցեալ :

26 Իսկ Յակոբու պետին նախան
Որ առեալ էր զթուղթ Սահակայն ,
Նախ քան Սարգսի անդ ըզժաման
Բորբոքեալ էր մաղձն ընդ արեան :

27 Վասն այն իսկոյն կամեցեալ էր ,
Գրանն Արքայի որպէս ծէնն էր ,
Ծանուցանել զոր լուեալն էր ,
Վասն զՍարգիս որ անմղն էր :

28 Այլ Սամուէլ բարունն աղու,
Որ փոխանորդն էր Յակոբու,
Արգելէր զայն հարուած հասու
Առ փորձել նախ Սարգսին լեզու:

29 Արդ ի գիտել Պատրիարքին
Ըզարգանա, սեր անկեղծ Սարգսին,
Եւ ըզգրեալ բան ահագին
Ջարմանք կանչոյր զինքն անգրասին:

30 Յետ աւուրց ինչ Յակոբ ծանեաւ
Ջանմարութիւն Սարգսի գիւրաւ,
Եւ ըզգրուին որ գրեցաւ:
Նոյն Սահակոյ պատրիշ գրչաւ:

31 Բայց ի Յակոբ յաւեա մշտոյր
Անհաստատ ինչ կտակածանք յոր,
Իբրու Սարգիս յաւեա խելոյր,
Խըլել յիւրմէ զթառն յոր կայր:

32 Եւ արդ Սարգիս վարուցն աղնիւ
Անդ վերտին գտեալ պատիւ
Սիրիւր գովելւ շրթանց բանիւ
Մեծամեծաց փոքրոց անթիւ:

33 Ուր նա յաճախ քարոզելով,
Ճշմարտութիւնն ոչ գաղելով,
Չգէր առ իւր գանձինս յղելով,
Որք անսային նըմա սիրով:

34 Յորոց որ էր յերկրայն անկեալ,
Ջարտուղելոց շուրջ կաշեալ,
Ի թիւր կարծեաց զայն փարտեալ,
Ածէր ի ռահ անջոյթացեալ:

35 Եւ որք էին պարզամտ տէր,
Ոչ գիտելով ըզվէլս եւ գէր,
Ոչ զբութիւն գրոյն կամ զեր
Չորոշէին յիսկէն զփառսիր:

36 Ի սոյնպիսեաց Սարգիս գտաւիւր,
Այլ մանաւանդ գովարանիւր,
Ապա որ նըմա ոչ ներհակիւր,
Ունէր նա զայն ի կողմ իւր:

37 Այլ ոչ կարեմ տակ լոյսպէս
Ըզարմանեալ անձանց պէտպէս,
Որոց կապին յանգագնապէս
Եւ բարբանջէին էր իբրու ծէս:

38 Որք թէպէտեւ տեղեակն էին,
Եւ հասնապաղ ուսանէին,
Այլ ոչ երբէք հասանէին
Ի Գիտութիւն պարզ ճշմարտին:

39 Որոց ախորժ էր միայն այն,
Որ նոյովէր ԸՔաղկեդոնեան
ժողով, կանոն, սուրբ հարս համայն
Ի՛ ըզմուրք Լեւոն միանգապին:

40 Եւ որ անէծ կարգայր իսկոյն
Հռովմէական եկեղեցւոյն,
Եւ ըստ սոցին այն էր գիտուն
Սուրբ վարդապետ հովիւ արթուն:

41 Ո՛վ կուրութիւն աւաց անձին,
Որ ճառ սրբոյ մերոյ Ազին
Ջուղիղ պարզ բան շարակնոցին
Չակնեալ մեկնէ բառ իւր սրտին:

42 Արդ այն սղբին զՍարգիս տեսեալ
Ի Հռովմայ ինքեանս դարձեալ
Ըզմային, զի նա քամահեալ
Նշովիցէ զայն գահ օրհնեալ:

43 Ընդ որ եւ զիւր որդիս համայն
Համեստ, հլու ա՛ ուղղադատան
կամէին զի նորին բերան
Անգոսնիցէ զեա նեստորեան:

44 Բայց բոս որում Սարգիս էր այր,
Քաղաքական անկեղծ արգարս,
Ջիւրաւն յայտնէր հնքեալ զճուրս,
Սոսկ բոս տեղւոյն երբ էր յամար:

45 Նաեւ նա զայն որ արժան շէր
Անիծելոյ՝ շանիծանէր,
Այլ մանաւանդ մինչ պատկանն էր,
Քաջ իրաւամբ օրհնաբանէր:

46 Իբրեւ ժմանք փորձեալ տեսին,
Թէ նա շատէր չար ինչ բնաւին,
Ընդգէմ՝ Հռովմայ պայծառ գահին,
Գեւ Ֆռանկ է սա գոչէին:

47 Իսկ այլք էին յայն բան ներհակ,
Պնդեալ թէ նա ոչ եւս է Ֆռանկ,
Ջի գաբն նորա է համարձակ,
Ի՛ ի մեղ յարի ահա հաշակ:

48 Այն զի Յակոբ ունէր յինքեան
կտակած, մախանք զոր Սահակայն
Նշնուցեալ էր սոսյօզ բան,
Յանկայր Սարգսի բարեալ անուան:

49 Եւ զի ինքն իսկ կամէր զաղանի
Ջի Սարգիս մեր երեւիցէ
Չերթ ըզֆռանի յաշտ ամինի,
Եսայ ինչ հնար ծպտեալ ձկուի:

50 Այն է՝ սագրէր զի նա յատեան
Քարոզիցէ զԱստուծոյ բան
Ի տան Նոնգեան, Պենտէկոստեան
Յօր մեռելոց եւ Պետրոսեան:

51 Ջի յայն աւուրս հանգիստաւ:
Քաջ քարոզչին էր հարկաւոր,
Ջուղիղոյն յայտնել մերեալ թիւր կօր՝
Եթէ չէր նա այր կեղծաւոր:

52 Թորս ըղձողւոյն ելման վիճէ,
Զերկու կամ մի բնութեանէ,
Ըղձուեկոց ըղկեփառէ,
Խօսիլ պարտն էր զքառմիսջէ:

53 Եայտմիլ թէպէտ Սարգիսն ուղեղ
Դիտեր զԵակոբ ոչ զու չըբմեղ,
Սակայն գոյով ինքն հանձարեղ
Դաւն այն նըմա չէր ինչ ահեղ:

54 Մըտեալ ուրեմն իբր ի կրկէս
Յասացեալ 'տօնս մեծահանգէս
Զինուք Հայոց զձայս քաջապէս
Պարտէր ճարտար ոճիւ պէտպէս:

55 Զի բնարանն որ նա դներ,
Վկայաթիւնն որ բանն հաստէր,
Եւ զօրինակն որ անդ անէր,
Զողջն ի մերոց ուրբ հայց բերէր,

56 Անդ էր գիտել զուրաբուրիւն
Ուղղաբարաց անանց արթուն,
Եւ զապշութիւնն երկմեղոյն
Ընդ թախծութեան յամառելոյն:

57 Հնար չէր անդ գաղիւ յաշոց
Նըբահայեաց նրկատողաց
Յառման որտից այնց բարունեաց
Որբ պահէին զաղգ՝ն բորբամած:

58 Այսուիկ Սարգիս ոչ նախատիր.
Այլ եւս յաւէտ գովառանիր,
Ուստի Եակոբ նեղեալ ճնշիր,
Զի ի գերեւս ել հնար իւր:

59 Որպէս եւ է Հայոց կաճառ,
Զատ յայնց որբ միշտ էին յամառ,
Զոչինչ գտեալ առման պատճառ՝
Յարգէր ըզնա սիրով յոյժ վառ:

60 Եւ երբ նա էր քարգատուն
Յեկեղեցի ինչ մեծ Պօլսոյն,
Երամ երամ Հայք նոյն տեղւոյն
Գնային լեււ անդ զճան նորուն:

61 Այս ինչ եւ եւս յողնապատկեր
Զերկիւղ, կասկած, հեռն անվաւեր,
Զոր ինքն Եակոբ յար դարմաներ
Ընդգէմ Սարգիս զօր գաղա առէր:

62 Ով ստույթեան սերման չարի
Զօր Սահակայն բան անտեղի
Յանէր ի սիրա նալանս պետի
Որպէս յըմբոն պատրաստ անդի:

63 Ուր այն ահա արմատացեալ
Վերերեւէր շառաւիղեալ,
Որ յետ փոքու տեսցի ծաղկեալ
Եւ գառն պողով բեղմնաւորեալ:

64 Այլ որպէս գէպ լինի յաճախ
Այնմ որ ի մապլլ նաւէ խաղաղ,
Երբ թէպէտ ծովն հայի ծիծաղ,
Այլ մէքն այնմիկ լաստէ այս ձախ:

65 Այսպէս բազմաց սէրն յայտական
Թէպէտ Սարգիս առթէր բախճան
Իսկ խեթն սմանց որ ի միթան
Պատրաստէր միշտ նըմա զըզեան:

66 Եւ արդ իբրեւ ի միւս ամին
Սահակ բարունն որ ահագին
Եկն անդրէն յոյժ զայրադին
Յընկճել զՍարգիս ըստ իւր բանին:

67 Քանզի յաւուր միում յայտնի
Յըզմուանիւյ յիւրում յարկի
Մինչ բարկացեալ էր նա կարի
Ասացեալ էր զայս բան Սարգիս:

68 Զի եթէ դու բարունեացես
Ի՛ ի Բիւզանդիա պատիւ գացես
Եկից անդրէն իսկիցն եւ ես
Առ ի զրկել անտի գըքել:

69 Ի գալն ապա անդրբ նորա
Օթեալ ի ասն Տեառն Եակոբայ,
Զուր խորհառայր միշտ ի վերայ
Սարգիս մերայ զերթ գերակայ:

70 Զի Սարգիս մեր միշտ ծիծաղեցաւ
Զով գոլն որոյ ծանալելով
Զինքն եւ բանն իւր եպերելով
Ի սընտիրս դասեր մեղմով:

71 Եայն ըզարեալ Սահակ բարուն
Ճէր գոռայր բայց անարդին,
Զի անարգար էր նոյն գոչինն,
Եւ յանցաւորն էր իւր լեզուն:

72 Թէպէտ Եակոբ էր այնց առող,
Այլ ըստ տեղւոյն էր եւս խորհող.
Զի խոչնմ էր եւ խափանող
Եայտ մնըբառման որ չէր շինող:

73 Ուստի երկուցն իսկ լեւալ խրատու
Բայց ահագնի սաստ ահարկու
Զօր հարկ էր գոլ խորհրդածու
Յոչ սայթաքեալ ըզմեր ածու:

74 Այսուիկ Սահակ յոյժ հանգարտէր,
Առ ի հաշտել իսկիցն դիմեր,
Մոռանալով զիւր գործ անտէր
Անդրէն դարձեալ զՍարգիս սիրէր:

75 Եւս այնորիկ Սարգիս բարուն
Ի վէնեակոյ բերէր յիւր տուն
Ըզտպարան, ըզտառա հաճուն
Առ ի տպել անդ գիրս բազմարդին:

76 Իսկ այն ինչ անդ ոչ յաջողէր.
Ձի տպել տալ Յակոբ կամեր,
Ձայնակիսի գիրս որ վայել չէր,
Արգելեալ զայն որ շատ հարկն էր:

77 Ապա տեսեալ Սարգսի մեր զայն
Արգելն անկարծ տպագրութեան,
Առ օգուտ գոյ իւրոց համայն
Յոր քարոզէր ի ժամատան:

78 Որչափ վճռանդ բարուր եւ վիշտ
Նսւթէր նրմա այն ամբարիշտ,
Այնչափ նա ժիր գոյանայր միշտ
Առ զիսկն առեւ չեղեալ ծոյլ ճիշտ:

79 Ձի ներհակաց ձայն, երգ, առաւիղ
Որ նուագիւր յաղճաւ բաւիղ
Չաղղէր ի նա փոխել շաւիղ,
Յոր իսկութեան գոյր շուռաւիղ:

80 Այսպէս զամս ինչ կենցաղս վարեալ,
Պայտ առնելով մօր իւր սիրեալ,
Եւ կենակցեալ ընդ առն արտեալ,
Շրջէր նա անդ գովեալ յարգեալ:

81 Յետոյ Սարգսի կողմն օր քան զօր
Շահամար որտից հանապազօր
Աճեալ յարգեալ լինէր հըզօր,
Ընդդէմ որոյ չիշխէր այլ զօր:

82 Սոյն ինչ որտիւն Տեառն Յակոբու
Էր սայրառուր որչաք հատու,
Ուստի նսւթէր զայն առաւու,
Ձոր եւ արար Սարգսի վերջու:

83 Այն է խոկայր զաքորտանաց
Սարգսի որ էր մինն յանմիւշաց,
Իսկ առնել զայն իլուր և՛ ի բաց
Ձերկիւղ կրէր նա յիշխանաց:

84 Եւ զի Յակոբ վանել խորհէր
Անոր զՍարգսի զօր ոչ սիրէր,
Վասն այն ըստեղ զՆա անուանէր
Դեռ և՛ առաջնորդ գահից անտէր:

85 Ձայն ինչ առնէր Յակոբ գիտօք
Ձի գիտէր թէ Սարգսի կամօք
Յանձն չառնայր գոյ ընդ լեծօք,
Եւ կեալ անգրէն հառաջանօք:

86 Ի յաճախիլ հրաւիրման
Տեառն Յակոբու եւ համբան,
Սարգսի խօսիւք գոհացական
Կրկնէր զիւր բան հրաժեշտական:

87 Ի չընդունիլ Սարգսի զաթոռ
Գոյացեալ միշտ Յակոբ խոժոռ
Ձոնա բարուրէր բանիւ պղտոր,
Եւ որ վասն էր ջանիւ բուր:

88 Քանզի տսէր մեծի փղբեր,
Թիւր նկարեալ Սարգսի պատկեր,
Թէ էր նա այր աղմկարբեր
Ծայլթ ի հաւատ եւ պառակեր:

89 Եւ թէ որտի նորուն մեծ տալ
Ձինքն համողէր կալ առտ անկապ,
Ձի ճարակեալ գտցէ պարսապ
Առ գոյ գահին ինքնին շահապ:

90 Այս բան ի Հայո ճապաղելով,
Սարգսի ունկամքն իսկ լսելով,
Ըղնախանձուն կըշռեալ կորով՝
Ընարէր վերջու գահ ինչ ճեպով:

91 Յայնմ վայրի անդէտ կային
Մեծ գահք բմանք մերոյ Աղղին,
Այլ նա հաճէր Ռեզեառունին
Որ կոյ յեզեր Պրոպոնտունին:

92 Յորժամ լըսէր Յակոբ Նալեան
Ըլ Սարգսի հաճութեան բան,
Առ բերկրանաց որտի իւրեան
Ուխտէր նրմա զայն ինչ պայման:

93 Թէ ես ի քէն չեղէց ինչդրակ
Ձընարեալ գահիդ տարեկան սակ,
Որ էր Տաճկաց մարշիլ համակ
Երկու հարիւր եւ մին յիսնեակ:

94 Այսու դաշամբ Սարգսի չուեալ,
Թաթոռ իւր նոր ժաման եղեալ,
Ուր ի հօտէն լինէր պտառեալ,
Որպէս հովիւ քաջ եւ ընտրեալ:

95 Իսկ յեա փղբու Յակոբ ժխտէր,
Ձայն հասն անտի ճիշտ պահանջէր,
Որում Սարգսի որանեալ զբերէր
Լոյս, նախառ որ փղբը ինչ ծանր էր:

96 Եւ նա զայն ինչ առնէր վասն այն,
Ձի խոտաճապանց դատաւ բերան
Անձին միում տառնական,
Որում վայել չէր պատիր բան:

97 Ձայն թուղթ Սարգսի տայր նաւաստայ,
Բայց վաղ ընդ փղթ զվայր յեառայ,
Եւ մինչ խնդրէր 'գարձ նոյն թղթոյ',
Լեալ էր վաղ իսկ նաւակն ուղայ:

98 Առեալ Յակոբ զայն թուղթ ցնծայր,
Ձի ի վաղուց հետէ մշնայր
Խօսման Սարգսի արտառարար
Որով ըզնա ընկճել ցանկայր:

99 Թեպէտ որտիւ ընդ այն բախ էր,
Իսկ արտաւատ նա կեղծեալ տիւրէր,
Ապա կնճառեալ յօնոք տանէր
Ձայն թուղթ ի տես իշխանաց մեր:

- 100 Թորոց ժողով նա բազմելով,
Զայն գիր նոցուն ցուցանելով,
Եւ գառնակուս. արտասուելով,
Զայնէր է՝ ողբայր զայն տեսելով:
- 101 Ո՛վ դուք իշխանք ազգանազան
Դատ արարէք ընդ իս է՝ ընդ այն,
Թարգ եւ պատիւ իմ պետական
Չէրն է է՝ ազգի մեր ամենայն:
- 102 Ողբն, արտասուք Պատրիարքին
Խաբէր զոման որ գէտ չէին
Թէ հոս նորին էր մեծ եւ հին
Ընդ սեպհական Սարգսի անձին
- 103 Այլ ոչ պտարէր նոյն ողբ զճոռոյ
Որոց յայտ էր խէթն Յակոբայ,
Որու՞ իսկոյն տանն սքայ,
Մի լայր, համբեր անցումք ապայ:
- 104 Սոքին էին ընդ ամենայն
Պերճ Աբրահամն որ քուլէլէան,
Մեծ Սիմէոն որ Աստուրեան,
Ճոխ Մարտիրոսն որ Չապանեան:
- 105 Ընդ որս Գասպար եւ Պաղտատար,
Սիւնք Մուրառեան տանն պայծառ,
Եւ այլ իշխանք արք բարեփառ,
Ողբ անդ գտան Սարգսի սատար:
- 106 Տեսեալ զճոռոս Յակոբ ճարպիկ,
Զի տանէին զայն գառ յուշիկ,
Թաճախէր զիւր ողբն եւ լալիք,
Առ որսալ անդ զանգէտ մարդիկ:
- 107 Որպէս եւ իսկ շահէր լալով
Զաղաւանմոտ անձանց ժողով
Որ ըզմարգիս պարտուելով
Աքսորեսցի գոչէր շուռով:
- 108 Ընդ որս եւ այլք ի ներհակաց,
Բարեկրթն Բաղդեգոնկաց,
Կառաչէին ելցէ ի բաց,
Սարգիս զընուխ երկաթեակաց:
- 109 Անդ եւ Մաթոս այր անհասու,
Բայց Սառափայ վերակացու,
Ասէր զՍարգսէ ձայնիւ բարձու,
Գոլ մնդպարտ է՝ արժան մահու:
- 110 Եպիսկոպոս Յակոբ մեծ խորագէտ
Շահէր զՊաղար՝ Պետրոսն ըզհետ,
Ողբ հաշուընկեր էին յայն կէտ
Ի՛նչ պարբոսին վաճառապետ:
- 111 Որոց յանձնեալ զիւր Ժանարտակ՝
Խ ընդգրէր տալ զայն զայն գաստակ
Փոխարքային յայն ժամանակ,
Եւր անըզբաղ կար միայնակ:
- 112 Ի Ժանարտակն յայն անիրաւ
Գրեալ կային գանկատ անրաւ
Ըզմարգիսէ՝ որ հաւատաւաւ
Չէր արժանի այնքա՛ ընդաւ:
- 113 Եւրու՞ Յակոբ իբր ի գիմոց
Հայոց Ազգին եւ իշխանաց
Ըզփոխարքայն մաղթէր ընդ այնց
Վանեւ զՍարգիս բացէ ի բաց:
- 114 Զոր եւ ժրտէր բանեւ ըզնոյն
Թաճոցն Մաճայ կիպրոս կղզոյն
Զի շար գոլով օգոյ տեղւոյն
Փոյթ ըզաղի տայցն մահուն:
- 115 Ո՛վ բորբոքման շար նախանձու,
Որ ոչ տուիւ միայն ցածնու,
Այլ բազմոք յոյժ մինչեւ մահու
Նախանձելոյն անձեռքնու:
- 116 Այս Ղազար Պետրոս տային
Ի գիշերի եպարքոսին
Գիր Ժանուցման Պատրիարքին,
Զոր ձեռնագրել աղաչէին:
- 117 Փոխարքային ընթերցեալ զայն
Զընէր գանկատն որ բազմազան.
Եւ քանզի էր այր խահական,
Ճանաչէր փոյթ գիւնթ Յակոբեան:
- 118 Ուստի ասէր երկուց նոցուն
Երեւի թէ առ նախանձու
Պատրիարգ ձեռ զյանցանա անհուն
Դոնէ ի վերայ Սարգսի ուսոյն:
- 119 Եպայ է թէ սոյն Սեւադուխ
Սիրեալ յԱզգէ իւրմէ ոչ սուղ
Աթէ նըմա ըզմեծ երկիւղ
Կորուսելոյ գահն եւ կնգուղ:
- 120 Վասն այն այսպիսի պարտաւորէր
Զայր մի որ արդ աստ ներկայ չէր,
Բայց գաստատան մեր պահանջէ
Լըսել նաեւ որ սարգեալն էր:
- 121 Երբ սոյն գանկատ իրաւացի
Սարգիս ոչ թէ է արժանի
Աքսորանաց է՝ արգելանի,
Այլ ըսպանման կախահանի:
- 122 Միջնորդքն անգրէն նոյն մատնութեան
Համարելով միաբերան
Զեպարքոսին ըզգրապան
Մաղթեն առ նա ձեռնագրել զայն:
- 123 Եւ մանաւանդ Պետրոսն խմար
Փոխարքային յանդգնաբար
Ասէր այսուիկ, ով ճէր արգար,
Ըստանայցես վարձ անհամար:

126 Եսայ քան անհամ յիմարելոյն
Բաղիւ փառայն առ Գորշելոյն
Իսկ, վարձ, մեղ, Սարգսի արին
Ի վերա ձեր լիցի համբուն:

125 Զայս ասացեալ դատակնքեր,
Եւ զղուանօք հրամայէր
Վանել զՍարգիս որ մատնեալն էր,
Ուր եւ Յակոբ կամեցեալն էր:

124 Արդ ի միւս յառաջում
Զայն հրովարտակն որ ահարկու
Առեալ Զափուշ մի գրաստու
Ցանէր ի շէն Ռեգեստանու:

127 Ուր նա հասեալ վաղվաղակի
Լրտէր Սարգսի շուքն անտի,
Զորմէ գրեալ Դրանն արքունի
Ըսպատէր անդ նոր հրամանի:

128 Քանզի Սարգիս յեա առաքման
Թղթոյ իւրոյ նախառաքակն
Փնլ առ Պոլիս Կոստանդնուքն
Առ մեղեւ զիւր բան ցառնական:

129 Որ եւ նաւակ եկաւորի
Ի Բիւզանդիա յիւր հայրենի,
Իբր յայն առաւ երկնոյի,
Եւր իւր վճիռ ասնիւր անտի:

130 Սարգիս փնտսուն իւր անտեղեակ
Իջեաւորն առ նախրակ
Էջմիածնի Սիմոն գեղարդ
Որ եւ յետոյ մեծ Պատրիարդ:

131 Բարունս յայնժամ ի Սամաթիա
Յեկեղեցւոյ Սուրբ Գեորգեայ
Բամեր ըզբաշն էջմիածնայ
Անհոյր գործոյն Տեառն Յակոբայ:

132 Սա ընդ գալուստ Սարգսի հրճուէր,
Զոր զայն գիշեր առ իւր պահէր,
Իսկ լրտես ոք անպարէր,
Պատրիարքին զայն ինչ աղէր:

133 Յակոբ ի նոյն ի գիշերին
Բացեալ զերբան իւր քրտակին
Շահեալ ընդ այլս զՉափուշպաշին՝
Առնոյր զպատճէն հրովարտակին:

134 Ապա ի միւս առաւ յայդուէ
Այլ դք Զափուշ ի դրանէ
Կարգիւր կաշնուլ զայն ուր եւ է
Տանիլ անդ ուր միւս Զափուշն է:

135 Արդ ոչնչ Զափուշ մինչ ըշտապաւ
Հրովարտակին օրինակաւ
Ի Սամաթիա երթայր նաւաւ
Նա իսկ անտի գայր նաւակաւ:

136 Ի մերձեալ նոցա միմեանց
Հուպ նոր դրան ներկարարաց
Զափուշին փոյթ լրտես յայտնաց,
Սարգիսն այն է զնա կալ ասաց:

137 Զափուշն իսկոյն մատնեալն էառ
Յիւր իսկ նաւակ բերեալ պատճաւ,
Թէ ունիս Դուռ ոսոխն անճառ
Անց ի նաւ իմ շոյտ անբարբառ:

138 Այսպէս նա զայն առեալ տանէր
Ի Սամաթիա ուր տունն իւր էր,
Անդ վաղ բնդ փոյթ ձիւս պատրաստէր
Առ անել զայն ուր պատուէրն էր:

139 Ի պողոտայ Սարգսի գիպին
Շտնօթ ոմանք որք զարհուրին,
Յիմանալ շար գիպուած նորին
Զոր եւ այլոց իսկ պատմէին:

140 Զայն ինչ լուեալ եւս Սիմոնի
Էջմիածնայ նախրակի
Թէպէտ արամեալ ցաւեր կարի
Այլ Գոնալ շիշեւեր ի տնս Սարգսի:

141 Որ եւ յետոյ զաբեղայն իւր
Յէր առ նա ոսկովք հարկուր,
Զի լուեալ էր թէ յայնմ առաւ
Ի գրամոց էր նա թափուր:

142 Նաեւ Գոսպարն որ Մուրատեան
Յղեալ առ նա դոմն աննշան՝
Առեր հաճել ըզկամս չափուշեան
Առ մենալ անդ ցորն վաղուեան:

143 Զի բարեկամք նորին ողջոյն
Գուն գործէին միահաղոյն,
Ազատ առեւ զնա ի պատժոյն
Յաջորդանաց եւ երկաթոյն:

144 Եսայնժամ Սարգիս ըզԶափուշին
Փորձեալ ծանուկ ըզգարի բազին՝
Եգիտ ըզպարկն ըստամբօսին
Յագեալ ոսկովք Պատրիարքին:

145 Ապա հընար չէր հաճել զայն,
Որ ունէր յիշէր զիւր որովայն,
Եւ մանաւանդ առ փոյթ չըման
Գայր Զափուշին յայն կէտ հրաման:

146 Եւ իբր օգ ցուրտ զՇուրն առնէ առա
Այսպէս այնքան խուճապ կաշառ
Գործէր անշարժ եւ անբարբառ
Ըզգիրեկեաց Սարգսի կաճառ:

147 Զայն ինչ առնէր Յակոբ վանս այն,
Զի մի Սարգիս մեր պերճարան
Եպարքոսին ելեալ յառեան
Ոսոխ արգար գացի իւրեան:

- 148 Ի վաղջանի զայն հեծուցեալ
Յերիվարի անդ հանդերձեալ,
կապեալ զտարն շղթայոս արկեալ
Ի՛ ընդ փորով նոյն ձիոյ պնդեալ:
- 149 Այսպէս Սարգիս իբր ասերջան
վարեալ բազմաց գէժ՝ յանդիման,
Ի ՀԳեղեփոստան լինէր ժաման,
Միւս Չափուշին յանձնիր յատեան:

- 150 Անդ էր լըսել հօտին բողբ
Որով ողբայր ԳՏօվիւն ամբ,
Ջոր առ լըսել շիշներ ոչ ոք
Ստաթիւ եւ կամ բանիւ ողբ:

- 151 Ահա շար բեր սրտոյն սերման,
Ջոր սերմանէր խելի Սահկայն
Ի սիրո Յակոբ Պիտին Նալեան,
Որպէս ի վեր անգր ասացան:

- 152 Արդարեւ թէ չէր ի միջի
Նոյն նախնեալ բանն անտաղի,
Սարգիս խուն ինչ թուղթ ցառմալի
Չառնէր պատժոյ զանն արժանի:

- 153 Սակայն տեսցեա ռուզ ինչ ապոյ,
Թէ զՅ Յակոբ ցառք զղջոյ
Սակա առնելոյն շար յանխնայ
Այնմ՝ որ ինքեան չէր գիմակայ:
(Հարսնալիւն):

ԱՅԽԱՐԱՐԱԳՐԱԿԱՆ

ՀԻՆ ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԻՈՑ ԱՆՈՒՆՆԵՐԸ

(Հարսնալիւն):

Մեծ-Արտիս Ախուրեան գետին մէկ բազուկը
(Ջարիշատի քովերն ու հիւսիսակողմը) ԱՅ. 107,
ԽԱՅ. 34. Դէ՛ք + Դէ՛ք — «մեծ գետն»։ Լաւագոյն
է «գետն Մեծ, Խոր. 74 (Բ. զ.), տես ԱՅ. 107,
այժմ՝ Չաղբը — չայ։ — Մեծ-այր տեղի 1. Բ. 115
Ծղուկը Գ. Ին մէջ, 2. Բ. 120 — Այլախ Գ. Ին
մէջ Օրբեւ. 260, 261. Դէ՛ք + Դէ՛ք — «մեծ ձորով»։
— Մեծ-այր տեղի Բ. 117 Բաղը Գ. Ին մէջ Օր-
բեւ. 269. Դէ՛ք + Դէ՛ք — «մեծ մարգագետնով»։
— Մեծ-այր (սեւ). Մեծ-այրի 1. անուն երկու
գետնով. Փաւստ. 18 («յամուր բերդէն արցունի»,
որով՝ կոչնի Գառնի մինչեւ ի գաշտն Մեծամարի»,
Խոր. 126 (Երասխայ եւ Մեծամարի իրարու խառ-
նուելի ըստաշատու քով), Սեր. 108, 109, ԽԱՅ.
34 տող 21—22 (յառաջագոյն խառնուելը Երաս-
խայ եւ Մեծամարի՝ Արտաշատու քով. «խոյստ»

փոխեալ զԵնացս Մեծամարայ). ԽԱՅ. 84 տող
10 (կը բղէ Երագետնուն եւ վաղարշապատու
առջեւէն կը հոսէ եւն. Դէ՛ք + Դէ՛ք — «մեծ ձա-
հի», (Համա. Ածբ. 78 «ի խառնուրդս Երասխայ եւ
Մարիի մեծին, Դըւնայ քովերը) կամ՝ «մեծ ձա-
հի»։ 2. Մեծ-այր փղերի մարդ մէ Բ. 30
Ցարանէ Գ. Ին մէջ Օրվհ. Մամի. 11, 39 — «մեծ
ձահի»։ անտառ մէ Գ Ցարան ինչի՛ք, Նոր Հայ.
181. Համա. Մարի-ն Դէ՛ք Խոր. 75 կարսի գետը
ԱՅ. 107, որուն մէջ կը թափի Դէ՛ք Դէ՛ք Խոր. 76
(— Մեծ-Դէ՛ք ԽԱՅ. 34), որ «ի Ծովակէն հիւսի-
սայ [Չաղբը կէտ] սկիզբն առեալ իջնէ»։ նմանա-
պէս մարի-ն Դէ՛ք Խոր. 72. «Հատանէ ի միջոց աշ-
խարհոյ վերագոյն քան զպիտան մարի-ն Դէ՛ք՝ յափն
Երասխայ, մաս յԱրմաւիրն»։

Մեծ-ՀԱՅԻ ԽԱՅ. 606՝ զոր զանազանելու է
Փղը Հայրէն ԽԱՅ. 606:

(Մեծ-ԲԱՐ մեծառան, Մեծ-ԱՅԻ «մեծ
քարայր», տեղի յուլիտ Mitt. d. k. k. Geogr.
Ges. Wien 1890, Bd. 33 էջ 453.)

Ապագով չէ Դէ՛ք իմաստն հետեւեալ ա-
նուններուն մէջ. Մեծ-ԿԱՆԱՅԻ եւ Մեծ-ԿԱՆԱՅԻ
Գ. Բ. Արցախի (Բ. 124, 125) եւ Մեծ-ԿԱՆԱՅԻ —
Մեծ-ԿԱՆԱՅԻ (Ե. Մերտիքտոն՝ փոխանակ Մետի-
քտոնի վերն էջ 159) բերդ. Բալուխ քով ի Գ.
Հայո Առաջ. 144, Սամ. 92, վարդան 113, Թըրք-
քական արտառանութեամբ այժմ՝ Մարի-ն Դէ՛ք
Նոր Հայ. 226:

Մեծ-ԿԱՆԱՅԻ Գ. Բ. 156 Ցաղի Գ. Ին
մէջ Ու խառնէ 2, 36. Դէ՛ք? + Դէ՛ք «չինուած»։
Մեծ-ԿԱՆԱՅԻ Բ. 119 Արեւիք Գ. Ին մէն
մասն, Մեղի Գ. Բ. 156 այսպէս կոչուած — «Մեղի
մար», հնագոյն է՝ Մեղի Դ. ԱՅ. 309, Օրբեւ.
1, 274:

Մեծ-ԿԱՆԱՅԻ տես վերն էջ 186:

Մեծ-ԿԱՆԱՅԻ տեղի Բ. 117 Բաղը Գ. Ին
մէջ Օրբեւ. 269: Դէ՛ք? + Դէ՛ք «չինուած»:

Մեծ-ԿԱՆԱՅԻ Բ. 158 կանգաղը Գ. Խոր.
78, Առաջ. 85. Դէ՛ք «մեծ», բառը. Նորագոյն
հրատարակութեանց մէջ իբր հասարակ անուն ըմ-
բռնուած — «մեծ լեռներ», Այսպէս կը կոչուի
նաեւ Մարի ԱՅ. 469: — Ասկէ՛ք Մեծ-ԱՅԻ տեղի
Բ. 119 Արեւիք Գ. Ին մէջ ԱՅ. 299 — «մեծ
մարով»:

Մեծ-ԿԱՆԱՅԻ Սոյ ժողովոյն (1807ին) եպիս-
կոպոսոց առարկութեանց մէջ ինչի՛ք. ՀՀ. 627
(Բանայն), ԱՅ. 38 (Արեղենիք մէջ),
Թըրքէն Միշինիկա ԱՅ. 38. Մէ՛ք? (— Մարի-ն
ԱՅ. 38) + Դէ՛ք «չինուած»։ Երկրորդ Մեծ-ԿԱՆԱՅԻ
է Mesingert (Belck Globus 64, 199), Meck-
kert (Լիւն 2, 122) կը գտնուի վաղայ ծովուն հա-
րաւակողմը՝ Մեծառայ ընդունի վրայ:

Համա. Ապագով. 40 «կէպն անցեալ ընդ կամուրջ
վաղարշապատ քաղաքի՝ զոր եւ կամուրջ Մեծամարի կո-
չն, անապարիս հասանել յառաջ մի ի խել կամուրջն Ար-
տաշատու. Համա. Ապագով. 281:

Համա. Մեծամարի տեղի բնիք փղերի ընդ մը
հարաւակողմը Ածբ. 74:

+ Ասոր տեղ Խոր. 194 կը գնէ «առ Ագատ գետով»: